XIII. TYRINĖJIMŲ METODIKA

Gintautas ZABIELA

SUARDYTŲ ARCHEOLOGIJOS PAMINKLŲ TYRINĖJIMAI

Plečiantis archeologijos paminklų tyrinėjimams, vis dažniau susiduriama su jau suardytais paminklais ar jų dalimis. Suardytais archeologijos paminklais laikome tokius, kuriuose yra duomenų buvus archeologinės vertybės požymių: kapų, kultūrinių sluoksnių, radinių ir kurie dėl dabartinės arba ankstesnės fiksuotos jų būklės šių aiškių požymių nebeturi. Nesant išsamesnių kasinėjimų, tai nereiškia, kad tokių požymių jau nebėra. Suardytų archeologijos paminklų tyrinėjimų tikslas yra surasti išlikusias nesunaikintas jų dalis. Jeigu tokių buvusiame archeologijos paminkle nebėra, jį tenka laikyti sunaikintu – tokiu, kuriame atlikti dideli žemės judinimo darbai, po kurių visiškai pakeista archeologijos vertybė ir artimiausia jos aplinka, leidžianti aiškiai pasakyti, kad šios vertybės nebėra. Visus archeologijos paminklus smarkiai ardančius veiksnius (dauguma jų antropogeninio pobūdžio) galima suskirstyti į 6 grupes, kiekvienos jų tyrinėjimų specifiką aptariant atskirai.

I. Žemės dirbimas. Tai įvairūs paviršinio žemės sluoksnio judinimo darbai (arimas, kultivavimas, kaupimas ir kt.), be kurių neapsieina žemdirbystė. Jie archeologijos vertybėse suintensyvėjo nuo XIX a. II pusės, naikinamąjį pobūdį įgavo nuo XX a. 6 dešimtmečio, pradėjus arti mechanizuotai. Žemės dirbimas naikina viską: kultūrinį sluoksnį, kapus, net radinius, tačiau jo poveikis labai priklauso nuo intensyvumo, trukmės, grunto bei reljefo sąlygų. Labiausiai ardantys yra dažni ilgalaikiai žemės dirbimo darbai lengvame grunte kalvotame reljefe. Dėl tokių darbų archeologinis paminklas gali būti suardytas per kelerius metus. Lietuvoje, kaip intensyvios žemdirbystės krašte, retas kuris archeologijos paminklas yra nepaliestas šio ardomojo veiksnio. Ypač nukentėjo piliakalniai, gyvenvietės, pilkapynai. Dirbant žemę paprastai būna suardytas viršutinis žemės sluoksnis, kuriame dažniausiai išlikę tik radiniai. Šis sluoksnis tiriamas ne storesniais negu 20 cm storio sluoksneliais, kurie kasami kastuvu plonais vertikaliais sluoksneliukais, peržiūrint išmestas žemes. Jeigu tai geležies amžiaus ar viduramžių paminklas, prieš kasant sluoksnį jis patikrinamas metalo

detektoriumi. Akmens amžiaus paminkluose geriausia padaryti bandomuosius sijojimus arba plovimus skirtingose vietose, taip ištyrus kelis 1 m² dydžio plotelius–šurfus iki nesuardyto sluoksnio. Tokiu būdu patikrinus 2–5% tyrinėjamo suardyto paminklo ploto, susidaro bendras vaizdas apie galimus išlikusius radinius, pagal kuriuos galima koreguoti tolesnius tyrinėjimo būdus. Suardytus naujųjų laikų archeologijos paminklus dėl juose pasitaikančių gausių ir įvairių radinių tikslinga kasti 10 cm storio sluoksneliais, kiekvieną peržiūrint metalo detektoriumi. Rasti individualūs radiniai kiekvienas atskirai fiksuojami plane masteliu 1:50, masinė medžiaga (įskaitant titnagines skeltes, koklių fragmentus, nenustatomų metalinių dirbinių dalis, žmonių kaulus) bendrai pagal kvadratus (1 m² dydžio kvadratai, esant dideliems tyrinėjamiems plotams (per 1 a) galima fiksuoti ir 4 m² (2×2) kvadratais). Radinių radimo gylis nėra svarbus, jeigu suardyta paminklo dalis natūraliai nesidalija pagal sluoksnius. Daugeliu atvejų nesvarbi ir radinio padėtis.

II. Kasimai. Žalojimo pobūdį paties įvairiausio pobūdžio kasimai pirmiausia įgavo didžiuosiuose senamiesčiuose, kur jau nuo XVI a. pradėti kasti rūsiai bei pamatų grioviai mūriniams pastatams. XIX a. II pusėje šie darbai išplito, o nuo XX a. 6 dešimtmečio įgavo masinį pobūdį, pradėjus naudoti našią žemės kasimo techniką. Tyrinėjant kasimo būdu suardytus archeologijos paminklus, pirmiausia svarbu nustatyti, kurie sluoksniai yra iškasti bei perkelti kitur ir kurie supilti į iškastas vietas. Tuo tikslu reikia kasti ne mažesnes negu 20–25 m² dydžio perkasas, norint susiorientuoti sluoksnių maišalynėje. Susidūrus su tuščiais (balastiniais) sluoksniais, kurie dažnai primena įžemį, siekiant išvengti apsirikimų, kasimų suardytame archeologijos paminkle patartina patikrinti juos šurfais bent iki 1 m gylio nuo tokio sluoksnio viršaus. Visų rūšių archeologinių paminklų tyrinėjimuose radinių fiksavimas kasimų suardytose jų dalyse vykdomas pagal sluoksnius, kurie (ne radiniai) jau fiksuojami pagal kvadratus, gylius. Perkasant tokius sluoksnius, geležies amžiaus ir valstybės epochos paminkluose naudojamas metalo detektorius, ankstesnių laikų paminklams – sijojamas ar plaunamas gruntas. Būtina fiksuoti vėlyvus, net dabartinius kasimo metu į sluoksnius patekusius dirbinius, nurodant jų rūšį bei radimo gylį (esant nemažam jų kiekiui, užtenka apibendrinto pažymėjimo). Balastiniai sluoksniai, sudaryti iš perkasto įžemio, gali būti nukasami mechanizuotai. Senamiesčiuose bei rekultivuotų karjerų vietose, esant dokumentiniams įrodymams, kad tyrinėjama vieta buvo perkasta giliau nei iki įžemio, ir bandomaisiais šurfais nustačius perkastuose sluoksniuose

nesant reikšmingų archeologinių radinių (tik paskiri masinės medžiagos pavyzdžiai), viso tiriamojo ploto galima netirti iki įžemio.

III. Paviršiaus tvarkymas. Tai įvairūs darbai (kelmų rovimas, akmenų rinkimas, teritorijos lyginimas ir kt.), kurie didesnį poveikį archeologijos paminklams pradėjo daryti XIX a. Šie darbai labai suintensyvėjo nuo XX a. 7 dešimtmečio prasidėjus masinei žemės melioracijai, tačiau paskutiniame dešimtmetyje vėl kiek aprimo. Jie daugiau pakenkė virš žemės paviršiaus matomiems paminklams, ypač akmenims ir pilkapiams. Tokių darbų metu atskiros archeologinių paminklų dalys buvo perkeltos į kitas vietas ar net visai sunaikintos. Tyrinėjant apardytus paminklus, svarbiausia yra atkurti buvusį reljefą. Šiuo atveju reikia kasti nemažai šurfų arba perkasų, tam tikrais atstumais užklojančių visą tyrinėjamąją teritoriją. Geriausias ir metodiškai patikimiausias būdas yra tyrinėjamas vietas išdėstyti šachmatine tvarka. Kasinėjimų metu aptinkami supilti sluoksniai tyrinėjami kaip kasimo suardyti sluoksniai. Pagal šių tyrinėjimų metu sukauptą medžiagą koreguotini tolesni tyrinėjimų būdai bei apimtys paviršiaus tvarkymo darbų sunaikintuose objektuose.

IV. Erozija. Ją galima skirstyti į plovimą bei pustymą. Abu procesai yra gamtiniai, tik šiek tiek sąlygojami žmogaus veiklos, tad vyko visada. Grėsmingesnį ardomąjį pobūdį plovimai įgavo nuo XX a. 7 dešimtmečio prasidėjus melioracijos bei užtvankų statybos darbams. Tuo tarpu pustymai smarkiai susilpnėjo nuo XX a. vid. pradėjus užželdinti ar savaime užželti smėlynams. Dėl erozijos poveikio suardytų archeologijos paminklų tyrinėjimuose svarbiausias yra radinių fiksavimas, kuris atliekamas taip pat kaip ir žemės dirbimo darbų metu suardytų paminklų.

V. Tyrinėjimai. Tai savotiškas (mokslinis) archeologijos paminklų naikinimo būdas, kuris tik nuo XX a. 9 dešimtmečio, suintensyvėjus archeologiniams tyrinėjimams, tapo savotišku ardančiu veiksniu. Iki tol jis grėsė tik kai kurių rūšių archeologijos paminklams. Tyrinėtųjų vietų pakartotiniai tyrinėjimai nėra kokia nors anksčiau ten dirbusių archeologų darbų revizija. Tobulėjant tyrinėjimų metodams, dalis tuomet nepastebėtos medžiagos šiandien jau užfiksuojama. Ypač tai pasakytina apie atitinkamų laikotarpių ir rūšių archeologijos paminklus, kurie buvo tyrinėti nenaudojant metalo detektorių bei sijojimo. Jeigu nebėra išlikusių sveikų tokio paminklo dalių, kurias patyrinėjus galima gauti trūkstamos medžiagos, belieka vienas būdas – kasinėti jau tyrinėtąją vietą. Tyrinėjant ją pakartotinai, svarbiausia

stengtis kasti laikantis ankstesnių tyrinėjimų metu kastų plotų ar perkasų ribų. Tuomet naują medžiagą bus galima nors iš dalies susieti su jau esama. Nesant galimybių naujus tyrinėjimus susieti su senaisiais, jau kasinėtą objektą tenka tyrinėti kaip žemės dirbimo darbų sužalotą, tik papildomai kreipiant dėmesį į įžemio lygyje atsidengiančias struktūras, kurios gali padėti aptikti ankstesnių perkasų, kapų, duobių bei kitokių jau žinomų uždarų kompleksų vietas. Pakartotiniai tyrinėjimai turi būti kruopštūs ir techniškai gerai parengti, nes jų metu reikės stengtis aptikti tai, ko nepastebėjo ankstesni archeologai.

VI. Kiti suardymai (sprogimai, įgriuvos). Su jų poveikiu archeologijos vertybėms tyrinėjimų metu iki šiol nesusidurta, tad kiekvienu konkrečiu atveju galimas tik individualus jų paliktų žymių tyrinėjimo būdas.

Galiausiai reikia trumpai paminėti pagrindinius reikalavimus tyrinėjimų metu susidūrus su į kitą vietą perkeltų (kartu su gruntu pervežtų) archeologijos paminklų liekanomis. Svarbiausias dėmesys čia kreipiamas į žemės sluoksnio, kuriame randamos archeologinės vertybės, sudėtį. Sluoksniai su archeologinėmis vertybėmis iš po balastinių sluoksnių atkasami mechanizuotai, po to perkasami rankiniu būdu, naudojant metalo detektorių, prireikus – sijojant ar plaunant. Radiniai fiksuojami tik pagal sluoksnius, nurodant vieno ar kito sluoksnio paplitimo plotą bei storį.

Laikantis minimaliausių reikalavimų tyrinėjant suardytus archeologijos paminklus ar jų dalis, dar galima gauti nemažai svarbios informacijos (kai kada ir visą išlikusiąją), kuri dar labai nesenais laikais buvo visai nevertinama. Plečiantis žmonių ūkinei veiklai ir dėl to mažėjant nesuardytų archeologijos paminklų, suardytųjų ar jų dalių tyrinėjimų svarba vis didės.

Gintautas ZABIELA

Investigation of destroyed archaeological sites

Today destroyed archaeological sites or their parts more frequently become the object of archaeological investigations. A destroyed archaeological site bears evidence about ancient valuable archaeological objects – burials, habitation zones and finds – which have been almost lost. Factors producing a destructive effect on archaeological sites can be divided into 6 groups: I) tillage, II) excavation, III) surface transformations, IV) erosion, V) investigations, VI) other kinds of damage. Investigation of objects destroyed in one of the mentioned ways follow different methodical requirements, aimed at possibly most accurate fixation of finds, and uses metal detectors. Following these methodical requirements the investigation of destroyed archaeological sites may contribute to scientifically valuable information.